

Article No. 281

DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.11>

Artykuł badawczy / Research article

Dziedzina nauk humanistycznych / Humanities

Dyscyplina naukowa: historia / Discipline of science: history

Copyright © 2022 SRG and P. Waingertner¹

Citation:

Waingertner, P. (2022). Rosja Sowiecka i Związek Sowiecki w refleksji politycznej ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia Rossica Gedanensia*, 9: 187–198. DOI: <https://doi.org/10.26881/srg.2022.9.11>

ROSJA SOWIECKA I ZWIĄZEK SOWIECKI W REFLEKSJI POLITYCZNEJ RUCHU ZETOWEGO W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

Wydział Filozoficzno-Historyczny / Faculty of Philosophy and History

Instytut Historii / Institute of History

Katedra Historii Polski Najnowszej / Division of Contemporary Polish History

ul. Kamińskiego 27 A, 90-219 Łódź, Polska / Kamińskiego 27 A, 90-219 Łódź, Poland

Corresponding Author e-mail: przemyslaw.waingertner@uni.lodz.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8127-5820>

(nadesłano / received 10.09.2022; zaakceptowano / accepted 25.09.2022)

Abstract

Soviet Russia and the Soviet Union in the Political Reflection of the “Zet”-movement in the Second Republic of Poland

The article is an attempt to present and analyze the concept of a foreign policy, formulated in the years of the Second Republic of Poland by the representatives of the

---

¹ This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the article is properly cited, the use is non-commercial, and no modifications or adaptations are made. Publisher: University of Gdańsk. Faculty of Languages [Wydawca: Uniwersytet Gdański. Wydział Filologiczny].

political circle of “Zet”, and to relate to the issue of Poland’s relations with Soviet Russia (known later as the Soviet Union) and to the actions on the international arena of the eastern neighbor of Poland. The underground Polish Youth Union “Zet” was established in 1886 in Warsaw in order to fight for a united, independent, democratic and socially just Republic of Poland. In interwar Poland, while maintaining a secret character, “Zet” coordinated the activities of a network of public organizations and periodicals (forming the so-called “Zet”-movement) influencing the political and social life in the country. In Soviet Russia, and later in the Soviet Union, “Zet” saw a threat to the reborn Republic of Poland in the imperial and aggressive nature of the foreign policy of the Bolsheviks. “Zet” supported the federal program and then the Promethean program. The organization also advocated a close cooperation among the western neighbors of the Soviet state. The concepts of the Zetist foreign policy relating to Soviet Russia and the Soviet Union were based on the postulate to weaken “The Red Kremlin”, defined as a declared opponent of independent Poland.

Keywords: Polish Youth Union „Zet”, Polish Political Thought, History of Poland 1918–1939.

Abstrakt

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba zaprezentowania i analizy koncepcji polityki zagranicznej, formułowanych w latach Drugiej Rzeczypospolitej przez przedstawicieli politycznego środowiska „Zetu”, a odnoszących się do zagadnienia relacji Polski z Rosją Sowiecką (później Związkiem Sowieckim) oraz poczyną na arenie międzynarodowej wschodniego sąsiada państwa polskiego. Konspiracyjny Związek Młodzieży Polskiej „Zet” powstał w 1886 r. w Warszawie pod hasłem walki o zjednoczoną, niepodległą, demokratyczną i sprawiedliwą społecznie Rzeczpospolitą. W Polsce międzywojennej, zachowując tajny charakter, koordynował działalność sieci jawnych organizacji i periodyków (tworzących tzw. ruch zetowy), wpływając na życie polityczne i społeczne w kraju. W Rosji Sowieckiej, a później Związku Sowieckim, widział zagrożenie dla odrodzonej Rzeczypospolitej, wskazując na imperialny i agresywny charakter polityki zagranicznej bolszewików. „Zet” popierał program federacyjny, a następnie prometejski. Opowiadał się też za bliską współpracą zachodnich sąsiadów państwa sowieckiego. Koncepcje polityki zagranicznej zetowców, odnoszące się do Rosji Sowieckiej i Związku Sowieckiego, opierały się na postulacie osłabienia „czerwonego Kremla”, definiowanego jako zdeklarowany przeciwnik niepodległej Polski.

Słowa kluczowe: Związek Młodzieży Polskiej „Zet”, polska myśl polityczna, historia Polski 1918–1939.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba zaprezentowania i analizy koncepcji polityki zagranicznej, formułowanych w latach Drugiej Rzeczypospolitej przez przedstawicieli politycznego środowiska „Zetu”, a odnoszących się do zagadnienia relacji Polski z Rosją Sowiecką (później Związkiem Sowieckim – ZSRS) oraz oceny między-

narodowej pozycji, poczynić na arenie międzynarodowej i w polityce wewnętrznej wschodniego sąsiada państwa polskiego.

Na wstępie warto pokrótce przedstawić rys historyczny i scharakteryzować oblicze ideowe podmiotu politycznego, będącego niejako zbiorowym bohaterem poniższego tekstu. Konspiracyjny Związek Młodzieży Polskiej „Zet” (ZMP) został założony w 1886 r. przez studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Do wybuchu I wojny światowej stał się on dynamicznie, sprawnie działającą, elitarną organizacją, dysponującą licznymi placówkami nie tylko w polskich środowiskach akademickich w trzech zaborach, ale także w głębi Rosji oraz w państwach Europy Zachodniej. Program Związku wzywał do walki o niepodległą, w pełni suwerenną, zjednoczoną, demokratyczną i republikańską, wspierającą samorządność, sprawiedliwą społecznie oraz tolerancyjną narodowościowo i religijnie Rzeczpospolitą. Walkę tę działacze ZMP interpretowali zarówno jako konspiracyjną pracę samokształceniową i formacyjną, jak i czyn zbrojny, podjęty w sprzyjającej sytuacji międzynarodowej.

Związek, dążąc do uzyskania wpływu na kształtowanie postawy polskiej młodzieży, tworzył i inspirował inne organizacje studenckie, uczniowskie, młodzieży robotniczej i chłopskiej. Zetowcy zgłaszali również swój akces do ugrupowań politycznych i stowarzyszeń społecznych tzw. dorosłego społeczeństwa. Poczynania ta doprowadziły z czasem do powstania fenomenu ruchu zetowego – sieci większych i mniejszych organizacji o charakterze zarówno konspiracyjnym, jak i jawnym, kierowanych w istocie przez zetowców. Należały do nich np. Organizacja Młodzieży Narodowej (OMN) i uczniowska „Przyszłość” (Pet). Członkowie „Zetu”, współpracując początkowo z niepodległościową Ligą Polską, a następnie z Ligą Narodową, w okresie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny zadeklarowali się jako zwolennicy obozu irredentystycznego, wspierając działalność Józefa Piłsudskiego i wstępując zarówno w szeregi Legionów Polskich, jak i podziemnej Polskiej Organizacji Wojskowej.

Po zakończeniu I wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości w ruchu zetowym nastąpił – zgodnie z planem przygotowanym przez samych zetowców – podział. Nad jego jawnymi po odzyskaniu niepodległości organizacjami politycznymi, społecznymi, kulturalno-oświatowymi, spółdzielczymi i zawodowymi „dorosłego” społeczeństwa – m.in. Towarzystwem Straży Kresowej (TSK, Straż Kresowa), Związkiem Obrony Kresów Zachodnich, Centralnym Związkiem Młodzieży Wiejskiej, Związkiem Naprawy Rzeczypospolitej (ZNR), Generalną Federacją Pracy czy Polskim Związkiem Zachodnim – patronat przejął utworzony w 1918 r. tajny Związek Patriotyczny (ZP). Taką samą rolę w przypadku zetowych organizacji studenckich i uczniowskich – Organizacji Młodzieży Narodowej, a później Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej – odgrywał niejawny „Zet” akademicki. W 1926 r. zetowcy, rozczarowani funkcjonowaniem w Polsce międzywojennej systemu parlamentarno-gabinetowego (rozdrobnieniem polskiej sceny politycznej, niestabilnością rządów, brakiem perspektywicznej, długofalowej polityki kolejnych gabinetów i przejawami korupcji w życiu elit politycznych), poparli przewrót majowy, sytuując się następnie na lewicy obozu sanacyjnego.

Wybuch II wojny światowej otworzył dla zetowców kolejny rozdział walki zbrojnej o niepodległość. Prowadzili ją jako członkowie Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej, funkcjonariusze polskiego Państwa Podziemnego, a także działacze „autorskich”

konspiracji zetowych (m.in. Organizacji Orła Białego, Związku Odbudowy Rzeczypospolitej, Chłopskiej Organizacji Wolności „Raclawice”, Polskiej Organizacji Zbrojnej „Znak”, czy Grupy Technicznej). Natomiast reprezentanci frakcji lewicowej w „Zecie” utworzyli podziemny Związek Syndykalistów Polskich. Z kolei na uchodźstwie działacze środowiska ZMP założyli Koło Braterskie w Londynie oraz współtworzyli Zespół Piłsudczyków, głosząc hasła bezkompromisowej walki o niepodległość i integralność terytorialną Rzeczypospolitej.

Zakończenie II wojny światowej oznaczało dla Polski powrót na mapę Europy, ale w roli niesuwerennego satelity Związku Sowieckiego, i zostało zinterpretowane przez zetowców jako otwarcie nowego etapu zmagania o niepodległą Rzeczypospolitą. Na emigracji działacze „Zetu” skupili się przede wszystkim w Lidze Niepodległości Polski. W kraju po 1945 r. – gdzie stali się celem represji ze strony nowych komunistycznych władz – próbowali działać w strukturach zetowych, które przetrwały wojnę: Grupie Technicznej i Polskim Związku Zachodnim. Wraz z końcem stalinizmu zaangażowali się szerzej w działalność naukową, spółdzielczą i kombatancką. Ostatecznie aktywność środowiska „Zetu” zamarła w kraju i w środowiskach polonijnych u schyłku XX stulecia².

Zetowcy w Polsce międzywojennej, odnosząc się do zagadnień ustrojowych oraz problematyki społecznej i narodowościowej państwa polskiego, wiele uwagi poświęcali również kwestii polityki zagranicznej, miejsca i roli Drugiej Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej. Jednym z najistotniejszych wątków w refleksji środowiska „Zetu” i całego ruchu zetowego, dotyczącej tych problemów, była kwestia stosunków polsko-sowieckich i oceny polityki zagranicznej i wewnętrznej państwa sowieckiego.

W pierwszych latach odrodzonej Rzeczypospolitej wizerunek bolszewickiej Rosji i odnośnienie się do niej zetowców były zdeterminowane przez konflikt zbrojny pomiędzy obu państwami. Należy podkreślić, iż reprezentanci środowiska zetowego byli zwolennikami koncepcji federacyjnej, zakładającej utworzenie na wschód od Polski (dzięki jej politycznemu i militarnemu wsparciu) niezależnych od „czerwonej Moskwy” państw – Litwy, Białorusi i Ukrainy. Państwa te miały następnie zawiązać z Polską ścisłą federację polityczną, gospodarczą i wojskową. W ten sposób w Europie Środkowo-Wschodniej mógłby ukształtować się silny, wielopaństwowy podmiot o charakterze związkowym, nawiązujący do tradycji jagiellońskiej, a zarazem Rzeczypospolitej Obojga Narodów³.

Koncepcja ta, będąca zręczną próbą pogodzenia polskiej racji stanu na wschodzie z popularnym wśród polityków i opinii publicznej Europy hasłem prawa narodów do samostanowienia, wykorzystująca zarazem obawy Zachodu przed ekspansją rewolucji bolszewickiej, była reprezentowana oficjalnie przez ówczesnego Naczelnika Państwa i Wodza Naczelnego Józefa Piłsudskiego oraz wspierający go tzw. obóz belwederski. Ten ostatni stanowili nie tylko zdeklarowani piłsudczycy, ale także stronnictwa lewi-

² Więcej o „Zecie” m.in. Piskorski 1937, *passim*; Katelbach 1968; Nowacki 1996, *passim*; Waingertner 2017; 2018, *passim*.

³ Na temat kształtowania granicy wschodniej, programu federacyjnego i prób jego realizacji patrz: Charaszkiewicz 1974; Deruga 1964; Garlicki 1978; Grünberg 1971, *passim*; Lewandowski 1962, *passim*; Miedziński 1975; 2001, *passim*; Davies 1997, *passim*; Waingertner 2005.

cowe – przede wszystkim Polska Partia Socjalistyczna i Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie”. Znalazły się w nim również ówczesne jawne organizacje ruchu zetowego, będące emanacjami tajnego Związku Patriotycznego i „Zetu” akademickiego, m.in. Organizacja Młodzieży Narodowej, Towarzystwo Straży Kresowej i Związek Rad Ludowych.

Na początku lat dwudziestych idea federacyjna była propagowana przez prasę pozostającą w kręgu wpływów „Zetu”. Na łamach „Miesięcznika Młodzieży Polskiej” Tytus Komarnicki stwierdzał między innymi, że ambicjom mocarstwowym Moskwy, wyrażającym się w chęci zdominowania jej zachodnich sąsiadów, Warszawa powinna przeciwstawić pełną rozmachu agendę federacyjną (Komarnicki 1919–1920: 14). Podobne poglądy prezentował „Polak Kresowy”, związany z TSK. Publicystyka periodyku głosiła, że wojna z bolszewikami jest prowadzona przez Rzeczpospolitą nie w celu odbudowy dawnej carskiej, „białej” Rosji, ale zgodnie z fundamentalną polską racją stanu i po to, by w imię hasła „za wolność naszą i waszą” pomóc uciemienionym przez Rosję narodom (P. M. 1919: 1–3).

Idee federalizmu wspierał również „Wschód Polski”, popularyzując stanowisko, że ich urzeczywistnienie jest najskuteczniejszym sposobem uniknięcia groźby ze strony Rosji i zabezpieczenia się przed jej mocarstwowymi roszczeniami (*Idea Jagiellońska w dobie obecnej* 1920: nr 5: 1–8; 1920: nr 6–7: 10–16). Taką samą opinię reprezentowali zetowcy, skupieni wokół lwowskiego pisma „Pobudka”. Domagali się oni nawiązania przez Rzeczpospolitą do jej historycznych tradycji i budowy federacyjnego państwa w granicach przedrozbiorowych (Uliasz 1994: 163). Przedstawiciele „Zetu” propagowali chwytliwe, federacyjne hasło „Stanów Zjednoczonych Europy Wschodniej” także na łamach stołecznego pisma „Przymierze”, w którego zespole redakcyjnym pracował działacz ruchu zetowego Joachim Wołoszynowski (Mikulicz 1971: 89).

Orędownikiem koncepcji zbudowania przez Polskę silnego federacyjnego organizmu państwowego był wreszcie jeden z założycieli „Zetu”, nestor i niekwestionowany autorytet ruchu zetowego, w Drugiej Rzeczypospolitej długoletni prezes Prokuraturii Generalnej, Stanisław Bukowiecki. W realizacji tej idei widział jednak nie tylko warunek umożliwiający skuteczne przeciwstawienie się Rosji, ale – cokolwiek paradoksalnie – także realną szansę na unormowanie relacji polsko-rosyjskich w przyszłości. Argumentował, że właśnie brak wspólnej granicy pomiędzy Polską i Rosją, rozdzielonymi przez państwa trzecie – Ukrainę, Białoruś i Litwę – może doprowadzić w przyszłości do złagodzenia wzajemnego historycznego antagonizmu Warszawy i Moskwy (Bukowiecki 1922: 99–100).

Równocześnie w realizację w praktyce hasła federacji angażowali się w terenie w latach 1919–1921 działacze Straży Kresowej (Nowak 2001: 331). Program federacyjny był głoszony też przez polityczną emanację TSK – Rady Ludowe. Ich przedstawiciele wskazywali przy tym zarówno na historyczne, jagiellońskie tradycje takiego rozwiązania, jak i jego współczesną, polityczną użyteczność dla strony polskiej (*Program i Statut Związku Rad Ludowych* 1922: 6).

Głosząc hasła federacyjne, zetowcy akcentowali równocześnie potrzebę przesunięcia na wschód granic samej Polski w stosunku do obszaru zamieszkiwanego przez większość polską. Terytorium Polski w przyszłej federacji nie miało być tożsame z obszarem zaludnionym w sposób zwarty przez naród polski w ściśle etnicznym rozu-

mieniu tego słowa. Obok czynnika demograficznego eksperci TSK i Rad Ludowych podnosili również inne przesłanki uzasadniające, ich zdaniem, włączenie w granice państwa polskiego terytoriów pogranicznych z Litwą, Białorusią czy Ukrainą. W ich opinii należały do nich: dzieje danego obszaru, dominacja kulturalna żywołu polskiego i jego silna pozycja ekonomiczna (Katelbach 1968: 29–32). Według przedstawicieli „Zetu”, terenami pogranicznymi na wschodzie, które obok Wileńszczyzny, Podlasia, Chełmszczyzny i Małopolski Wschodniej powinny zostać objęte granicami Rzeczypospolitej (pomimo iż miejscowa ludność polska stanowiła tam mniejszość narodową), były: Polesie, Grodzieńszczyzna, a nawet Mińszczyzna (*O naszą wolę i o nasze prawo* 1919: 2–3; Srokowski 1920: 17–26; Gierowska-Kałużur 1999: 128).

Tak pogląd Straży Kresowej na sprawę państwowej przyszłości tzw. polskich Kresów Wschodnich charakteryzował po latach jeden z liderów ruchu zetowego, Janusz Rakowski: „Zetowcy, popierając koncepcję federacyjną, mieli własny pogląd na drogi i metody jej realizacji. Straż Kresowa w praktycznej swej działalności kładła nacisk (...) na związanie z Polską jak najszerszych terenów wschodnich” (Rakowski 1981: 16).

Środowisko TSK i Rad Ludowych zaangażowało się także – choć pośrednio – w prace konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., dotyczące wyznaczenia wschodniej granicy państwa polskiego. Uczestniczył w nich jako polski ekspert Eugeniusz Romer, czynny w działaniach oświatowych oraz propagandowych Straży Kresowej. Słynny geograf podczas swych prac w Paryżu posiłkował się materiałem źródłowym, dotyczącym stosunków narodowościowych na Kresach Wschodnich, zebrany wcześniej w tym celu w terenie przez działaczy TSK (Lundgreen-Nielsen 1979: 286).

W przyszłej federacji, mającej stanowić polską odpowiedź na tendencje Moskwy do zdominowania Europy Środkowo-Wschodniej, szczególną rolę miała odgrywać niepodległa Ukraina. Jeden z przywódców i ideologów środowiska zetowego, Bolesław Srocki, podkreślał w swych wypowiedziach, że przed polską polityką zagraniczną stało zagadnienie trwałego rozwiązania kwestii ukraińskiej – przez porozumienie z Rosją Sowiecką w sprawie podziału obszarów ukraińskich pomiędzy Rzeczpospolitą i państwo bolszewików lub przez wsparcie (wbrew bolszewikom) idei budowy niezależnej od Rosji Ukrainy. Akcentował słuszność drugiego posunięcia, które miało w przyszłości zaowocować osłabieniem pozycji Moskwy na wschodzie i korzyściami gospodarczymi dla Polski, wynikającymi z długofalowej, wielopłaszczyznowej współpracy z Kijowem (por. Srocki 1919: 3–4; Czubiński 1993: 118).

W 1920 r. środowisko zetowe poparło tzw. wyprawę kijowską, widząc w niej krok niezbędny do osiągnięcia zasadniczego celu wojny prowadzonej przez Polskę z Rosją Sowiecką, czyli utworzenia państwa ukraińskiego. Jeden z liderów środowiska, Stefan Szwedowski, wspominał:

Wyprawy „kijowskiej” chciał (...) Związek Patriotyczny i Zet, podobnie jak cała Organizacja Młodzieży Narodowej Szkół Wyższych i Średnich. Czynnie w tym celu pracowała także „Straż Kresowa” wraz ze swoim politycznym odpowiednikiem na wschodzie – Związkiem Rad Ludowych (Szwedowski: t. 2: 33, rękopis: sygn. 1745 (akc. 2474)).

Początkowe sukcesy polsko-ukraińskiej ofensywy, rozpoczętej w dniu 25 kwietnia 1920 r. (po podpisaniu przez Naczelnika Państwa J. Piłsudskiego i Wielkiego Ataman Semena Petlurę polsko-ukraińskich porozumień wojskowych i politycznych), oraz

zajęcie Kijowa zostały przez prasę spod znaku „Zetu” powitane z wielkimi nadziejami (Srocki 1920: nr 6–7: 17–24; nr 8–9: 10–16; *U bram Kijowa* 1920: 1–2; *Dlaczego zajęliśmy Kijów?* 1920: 1–2). Później – po udanej obronie na linii Wisły; sierpniowej bitwie warszawskiej, zakończonej polskim zwycięstwem; wreszcie klęsce armii sowieckich w batalii nad Niemnem – zetowcy spodziewali się ponownego pochodu wojsk polskich na wschód w celu zrealizowania koncepcji federacyjnej.

Obok realizacji programu federalizmu, działacze i publicyści środowiska zetowego interesowali się również w trakcie wojny polsko-sowieckiej wewnętrznymi stosunkami w samej Rosji (Nowak 2001: 488). Zależało im na wykreowaniu wśród samych Rosjan propolskiego ośrodka, który mógłby wesprzeć wysiłki Warszawy w walce z bolszewikami. Autorzy jednego z raportów Straży Kresowej z maja 1920 r. diagnozowali, że

(...) w sferach emigracji rosyjskiej nastąpiło zupełne rozbitcie (...). Chwila jest odpowiednia, aby to rozbitcie wyzyskać i stworzyć podłoże w Warszawie dla wytworzenia się politycznego ośrodka filopolskiego (Towarzystwo Straży Kresowej. Archiwum Akt Nowych: sygn. 89: III/1).

Rokowania pokojowe poprzedzające podpisanie traktatu ryskiego budziły zrozumiałe zainteresowanie wśród zetowców. Podkreślali oni, że zatrzymanie pochodu wojsk polskich przekreśla przyszłość Białorusi i Ukrainy jako państw niezależnych od Rosji. Przedstawiciele Związku Patriotycznego byli też obecni na obradach w Rydze, mających doprowadzić do podpisania traktatu pokojowego, jako uczestnicy polskiej delegacji – funkcję sekretarzy podczas rozmów w stolicy Łotwy pełnili liderzy ZP Kazimierz Wyszyński i Stanisław Leopold Janikowski (Dąbski 1931: 31; Holzer 1981: 201; Kumaniecki 1985: 40).

Ostateczne brzmienie traktatu, podpisanego przez przedstawicieli Polski, Rosji i nowej Ukrainy sowieckiej 18 marca 1921 r., spotkało się z krytyką działaczy ruchu zetowego. Oskarżali oni polskich negocjatorów o zmarnowanie szansy, jaką miała dawać Polsce realizacja koncepcji federacyjnej, mogącej zapewnić Rzeczypospolitej dominującą rolę polityczną i gospodarczą w Europie Środkowo-Wschodniej. Po wejściu układu w życie zetowcy jeszcze wielokrotnie mieli powracać do perspektywy powstania niezależnych od Rosji państw na wschód od Rzeczypospolitej. Kilka miesięcy po jego podpisaniu wspominany już B. Srocki na łamach „Wschodu Polski” stwierdzał, iż w interesie bezpieczeństwa zarówno Polski, jak i państw zachodnioeuropejskich byłoby trwałe ograniczenie Rosji do jej granic narodowych (Srocki 1921: 226). Do koncepcji federacyjnej nawiązywał także w 1922 r. sam Stanisław Bukowiecki w swojej książce *Polityka Polski niepodległej*. Według seniora ruchu zetowego brak było realnych możliwości, aby oprzeć pozycję i bezpieczeństwo Polski na ewentualnych porozumieniach z Rosją lub Niemcami. Podkreślał on natomiast korzyści, jakie mogłyby dać Polsce utworzenie niezależnej od Kremla Ukrainy (Bukowiecki 1922: 86–96; Kosicka-Pajewska 1992: 37–38).

W dekadzie, która nastąpiła po zawarciu traktatu ryskiego, publicyści zetowi, m.in. na łamach „Przełomu” (periodyku Związku Naprawy Rzeczypospolitej), podkreślali wielokrotnie, że Związek Sowiecki pozostał w istocie dawną Rosją imperialną – państwem scentralizowanym, ciemiejącym zamieszkujące w jego granicach narodowości oraz prowadzącym agresywną, antyeuropejską politykę zagraniczną. Publicystyka „Przełomu” wskazywała, że bolszewicy stali się faktycznie ideowymi spadkobiercami

carów w dziedzinie polityki nie tylko międzynarodowej, ale także wewnętrznej, w tym zwłaszcza narodowościowej, zmierzając poprzez brutalne represje do rusyfikacji nierosyjskich narodów ZSRS i unifikacji narodowej w granicach państwa sowieckiego (M. J. 1926: 4–6).

Wyrazem oficjalnej – pokojowej i stabilizującej wzajemne relacje, choć zarazem zdecydowanie broniącej polskiego stanu posiadania na wschodzie – polityki Warszawy, ale także stanowiska „Zetu” wobec ZSRS, była działalność wspomnianego wcześniej K. Wyszyńskiego, jako polskiego *chargé d'affaires* w Moskwie, w latach 1924–1925. W sposób nie pozostawiający wątpliwości co do determinacji strony polskiej odpowiedział on na przykład na sowiecką deklarację złożoną przez Chrystiana Rakowskiego, przewodniczącego sowieckiej delegacji na konferencję sowiecko-angielską w Londynie w 1924 r., protestując przeciwko wyrażeniu przez Radę Ambasadorów w marcu 1923 r. zgody na włączenie do Polski Małopolski Wschodniej (*Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* 1966: t. 5: 24; Leczyk 1976: 19; Materski 1994: 176).

Równocześnie publicystyka zetowa akcentowała niebezpieczeństwo antypolskiego sojuszu sowiecko-niemieckiego, który – wynikający z porozumienia w Rapallo z 1922 r. – mógłby, jej zdaniem, realnie zagrozić polskiej niepodległości i terytorialnej integralności (B. M. 1920: 7–15; P. M. 1932: 8). Podczas obrad II Zjazdu Egzekutyw Prowincjonalnych ZNR wskazywano w wystąpieniach odnoszących się do problematyki polskiej polityki zagranicznej, że Związek Sowiecki i Niemcy stanowią potencjalne zagrożenie zarówno dla Rzeczypospolitej, jak i republik nadbałtyckich: Litwy, Łotwy i Estonii (*O polityce zagranicznej* 1926: 7–9).

Zetowcy angażowali się także w tzw. działalność prometejską, zakładającą popieranie aspiracji niepodległościowych nierosyjskich narodowości, pozostających w granicach ZSRS, celem osłabienia tego państwa (Waingertner 2000: 79–80). Poglądy takie były popularyzowane przez środowisko „Zetu” na łamach „Spraw Polskich” i „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”. W pismach tych podkreślano, że rządy polskie wobec mniejszości białoruskiej i ukraińskiej w Rzeczypospolitej powinny prowadzić politykę pozyskiwania ich dla państwa polskiego. Miała ona równocześnie dowieść Białorusinom i Ukraińcom, pozostającym w granicach Związku Sowieckiego, że Warszawa jest ich sojusznikiem w walce o niepodległość (J. St. 1924: 135–139; Paprocki 1933: 8–11). Czołowi działacze Związku Patriotycznego inicjowali działalność i angażowali się w prace wielu instytucji, których aktywność uznawali za pożyteczną z punktu widzenia realizacji koncepcji prometejskiej. Kiedy jesienią 1928 r. otwarto w Warszawie filię paryskiej placówki *Le Prométhée* – „Klubu Prometeusza” – wśród jego członków znalazł się jeden z liderów ZP, Stanisław Józef Paprocki (Werschler 1984: 238–239).

W obliczu przemian zachodzących w polityce zagranicznej Związku Sowieckiego na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, polegających na wysuwaniu kolejnych propozycji pokojowych i próbach unormowania stosunków z zachodnimi sąsiadami, przedstawiciele ruchu zetowego zachowali chłodny sceptycyzm. Na łamach „Przełomu” Tadeusz Wałek-Czernecki diagnozował pesymistycznie, że rzekome dążenie ZSRS do trwałego ustabilizowania relacji zarówno z sąsiadami, jak i krajami Europy Zachodniej, to wynik jedynie przejściowej taktyki, a nie strategii Moskwy (Wałek-Czernecki 1928: 13).

Równocześnie jednak zetowcy nie odrzucali sowieckich ofert. Kiedy w grudniu 1928 r. zastępca komisarza spraw zagranicznych ZSRS, Maksim Litwinow, zaproponował Polsce podpisanie dokumentu wprowadzającego w życie postanowienia międzynarodowego paktu Brianda–Kelloga z sierpnia tego roku o potępieniu wojny jako sposobu rozwiązywania międzynarodowych sporów, „Przełom” ocenił, że układ proponowany przez Litwinowa będzie wartościowy, ale tylko wówczas, jeśli podpiszą go obok Polski również inni zachodni sąsiedzi Rosji (M. P. 1929: 1–2). Gdy 9 lutego 1929 r. ten fakt nastąpił i prócz Polski oraz Związku Sowieckiego sygnatariuszami tzw. protokołu Litwinowa stały się, zgodnie z propozycją Warszawy, Łotwa, Estonia i Rumunia, publicystyka „Przełomu” określiła to wydarzenie jako sukces polskiej dyplomacji (M. P. 1929: 1–2; M. P. 1929: 2–3). Również podpisanie przez Polskę układu o nieagresji z ZSRS 25 lipca 1932 r. środowisko „Zetu” powitało z umiarkowanym optymizmem, jako czynnik stabilizujący stosunki z „czerwonym Kremlen” (*Drogi i bezdroża polityki* 1932: 20; Piotrowicz 1938: 6–7).

Zetowcy obserwowali ponadto bacznie sytuację wewnętrzną w Związku Sowieckim w latach trzydziestych. Analizowali konsolidację władzy przez Stalina, prześladowania jego przeciwników: Lwa Trockiego, Grigorija Zinowiewa i Lwa Kamieniewa, a następnie masowe czystki i terror w kraju. Oceniali, że rewolucyjnych „romantyków”, pragnących ekspansji i „eksportu” komunizmu, zastąpił dyktator, pojmujący ZSRS jako nowe rosyjskie imperium (Rettinger 1926: 5–8; M. P. 1927: 7–8; Leinwandhaendler 1931: 6–7; Domaniewski 1938: 3).

U schyłku lat trzydziestych stanowisko większości liderów „Zetu” wobec ewentualnych poczynań Związku Sowieckiego w obliczu niemieckiej ekspansji na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej było nieufne. Pismo „Naród i Państwo”, na którego łamach publikowali przedstawiciele ruchu zetowego, podkreślało, że udział Moskwy w tworzeniu systemu rzekomego bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej stanowi w rzeczywistości zagrożenie dla pozycji Polski (*Między pokojem a wojną* 1937: 5–8). Z ówczesnymi ocenami zetowej publicystyki współbrzmiały opinie praktyka – pułkownika Tadeusza Pelczyńskiego, wychowanka „Zetu”, a w latach 1935–1938 szefa Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Stwierdzał on jednoznacznie, iż ZSRS skorzysta z pierwszej nadarżającej się okazji, żeby wtargnąć do Polski. Konkludował bez złudzeń, że ostatecznym celem Moskwy pozostaje likwidacja suwerennego państwa polskiego (Peplowski 1996: 200).

Przedstawiciele środowiska „Zetu” i całego ruchu zetowego w Drugiej Rzeczypospolitej interesowali się żywo zagadnieniami polskiej polityki zagranicznej. W odnoszących się do tej problematyki dokumentach programowych, jak i publicystyce ruchu zetowego, ważne miejsce zajmowała refleksja związana z sowieckim sąsiedztwem. Definiując je jako zagrożenie dla Rzeczypospolitej, „Zet” popierał program federacyjny, a następnie prometejski. Opowiadał się też za bliską współpracą zachodnich sąsiadów państwa sowieckiego. Działania te miały stanowić receptę na jego osłabienie oraz częściowe przynajmniej zneutralizowanie agresywnego charakteru polityki zagranicznej Moskwy.

Bibliografia / References

Archiwalia

Szwedowski, S. *Dzieje ruchu zetowego w Polsce 1886–1945*. T. 2. Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Rękopis. Sygn. 1745 (akc. 2474).
Towarzystwo Straży Kresowej. Archiwum Akt Nowych. Sygn. 89: III/1.

Prasa

- B. M. (1920). Kwestia rosyjska. *Wschód Polski*, styczeń 1920, nr 2, z. A: 7–15.
Dlaczego zajęliśmy Kijów? (1920). *Ziemia Wileńska*, 16 V 1920, nr 15: 1–2.
Domaniewski, Z. (1938). List dyktatora. *Naród i Państwo*, 27 II 1938, nr 7–8: 3.
Drogi i bezdroża polityki. (1932). *Przełom*, 10 XII 1932, nr 12–14: 20.
Idea Jagiellońska w dobie obecnej. (1920). *Wschód Polski*, luty 1920, nr 5, z. B: 1–8; marzec–kwiecień 1920, nr 6–7, z. B: 10–16.
J. St. (1924). Polityka narodowościowa Sowieców. *Sprawy Polskie*, 30 IV 1924, nr 5–6: 135–139.
Komarnicki, T. (1919–1920). Nowe i stare prądy w polityce zagranicznej. *Miesięcznik Młodzieży Polskiej*, luty 1919–1920, nr 1: 14.
Leinwandhaendler, G. (1931). Trockizm – stalinizm. *Przełom*, 10 V 1931, nr 19: 6–7.
M. J. (1926). Wielka gra. *Przełom*, 19 IX 1926, nr 14: 4–6.
Między pokojem a wojną. (1937). *Naród i Państwo*, 26 IX 1937, nr 37–38: 5–8.
O naszą wolę i o nasze prawo. (1919). *Ziemia Wileńska* 10 VIII 1919, nr 9: 2–3.
O polityce zagranicznej (1926). *Przełom*, 21 XI 1926, nr 23: 7–9.
Paprocki, S. J. (1933). Wspólne interesy. *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, nr 4: 8–11.
P. M. (1919). Co będzie z Rosją?. *Polak Kresowy*, 7 XII 1919, nr 34: 1–3.
P. M. (1927). Pogrom opozycji. *Przełom*, 25 XII 1927, nr 37: 7–8.
P. M. (1929). Antywojenny pakt p. Litwinowa. *Przełom*, 20 I 1929, nr 3: 1–2.
P. M. (1929). Moskiewski protokół. *Przełom*, 23 II 1929, nr 7: 2–3.
P. M. (1932). Nowa fala propagandy sowieckiej. *Przełom*, 11 I 1932, nr 2: 8.
Piotrowicz, R. (1938). Niemcy, Bałtyk i Sowiety. *Naród i Państwo*, 27 XI 1938, nr 45–46: 6–7.
Rettinger, M. (1926). Główne problemy naszej polityki zagranicznej. *Przełom*, 31 XII 1926, nr 29: 5–8.
Srocki, B. (1919). Polska a niepodległa Ukraina. *Głos Ziemi Chełmskiej*, 10 I 1919, nr 1: 3–4.
Srocki, B. (1920). Polska a sprawa Ukrainy. *Wschód Polski*, marzec–kwiecień 1920, z. 6–7: 17–24; wrzesień 1920, z. 8–9: 10–16.
Srocki, B. (1921). Problemat przyszłej Rosji. *Wschód Polski*, czerwiec–lipiec 1921, z. 6–7: 226.
Srokowski, S. (1920). Polesie (szkic geograficzny). *Wschód Polski*, wrzesień 1920, z. 8–9: 17–26.
U bram Kijowa. (1920). *Polak Kresowy*, 16 V 1920, nr 20: 1–2.
Wąłek-Czernecki, T. (1928). Polska jako czynnik polityki międzynarodowej. *Przełom*, 18 XI 1928, nr 43–45: 13.

Dokumenty drukowane

- Bukowiecki, S. (1922). *Polityka Polski Niepodległej. Szkic programu*. Warszawa: E. Wende i S-ka; Towarzystwo Wydawnicze „Ignis”.
Dąbski, J. (1931). *Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy*. Warszawa [s.n.].
Cieślak, T. [et al.]. (Oprac.). (1966) *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. T. 5: *Maj 1926 – grudzień 1932*. Polska Akademia Nauk. Zakład Historii Stosunków Polsko-Radzieckich, Akademia Nauk ZSRR. Instytut Słowianoznawstwa Warszawa: Książka i Wiedza.

- Piskorski, T. (Oprac.). (1937). *W pięćdziesiąt rocznicę powstania „Zetu”. Sprawozdanie ze Zjazdu Uczestników Ruchu Niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej („Młodzieży Narodowej”) 28 i 29 XI 1936 w Warszawie*. Oprac. z ramienia Związku Seniorów org. Młodz. Nar. i Zw. Pol. Młodz. Dem. Tomasz Piskorski. Warszawa Wydawnictwo Godziemba.
- Program i Statut Związku Rad Ludowych*. (1922). Warszawa: [s.n.].

Opracowania

- Charaszkiewicz, E. (1974). Przebudowa wschodu Europy. Fragmenty faktów z lat 1917–21. *Niepodległość*, t. 9. (Londyn–Nowy Jork): 250–252.
- Czubiński, A. (1993). *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921*. Opole: Instytut Śląski.
- Davies, N. (1997). *Orzeł biały, czerwona gwiazda: [Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920]*. Przeł. A. Pawelec. Kraków: Zakład Nagrań i Wydawnictw Związku Niewidomych.
- Deruga, A. (1964). O federalizmie w polityce wschodniej obozu belwederskiego. *Przegląd Historyczny*, t. 55, z. 2: 317–330.
- Garlicki, A. (1978). Polityka wschodnia obozu belwederskiego. *Przegląd Historyczny*, 3: 459–462.
- Gierowska-Kałuża, J. (1999). *Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja?*. Warszawa: Instytut Historii PAN; Wydawnictwo Neriton.
- Grünberg, K. (1971). *Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Holzer, J. (1981). Naprawiacze, zetowcy i Związek Patriotyczny. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia*, t. 36: 195–203.
- Lundgreen-Nielsen, K. (1979). *The Polish Problem at the Paris Peace Conference. A study of the policies of the Great Powers and the Poles, 1918–1919*. Transl. by A. Borch-Johansen. Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 59. Odense: Odense University Press.
- Katelbach, T. (1968). Zet. *Zeszyty Historyczne*, 13, (Paryż): 3–54.
- Kosicka-Pajewska, A. (1992). *Polska między Rosją a Niemcami. Koncepcje polityczne Adolfa Bocheńskiego*. Poznań: Book Service.
- Kumaniecki, J. (1985). *Pokój polsko-radziecki 1921: geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych PAN; Biblioteka Narodowa.
- Leczyk, M. (1976). *Polityka II Rzeczypospolitej wobec ZSRR w latach 1925–1934: studium z historii dyplomacji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lewandowski, J. (1962). *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – IV 1920)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Materski, W. (1994). *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Miedziński, B. (1975). Polityka wschodnia Piłsudskiego. *Zeszyty Historyczne*, 31, (Paryż): 3–45.
- Mikulicz, S. (1971). *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Nowacki, T.W. [et. al.] (Red.). (1996). *ZET w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowak, A. (2001). *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*. Instytut Historii PAN w Warszawie. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Pepłoński, A. (1996). *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*. Warszawa: Bellona; Gryf.
- Rakowski, J. (1981). Zetowcy i piłsudzczy (2). *Zeszyty Historyczne*, 55, (Paryż): 3–94.
- Uliasz, S. (1994). *Literatura Kresów – kresy literatury. Fenomen Kresów Wschodnich w literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego*. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Waingertner, P. (2005). „Czerwona Rosja” w oczach Józefa Piłsudskiego. Z polskich interpretacji rosyjskiego komunizmu. *Zeszyty Historyczne*, 154, (Paryż): 209–218.
- Waingertner, P. (2000). *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej w publicystyce piłsudczykowskiej „Naprawy”*. W: Samuś, P. (Red.). *Polska i świat w XX w. Wybrane problemy historii najnowszej*. Seria

Zeszyty Naukowe – Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku, vol. 17. Politea, vol. 3. Płock: Novum: 77–95.

Waingertner, P. (2017 [wyd. 2: 2018]). *Konspiracja trzech pokoleń. Związek Młodzieży Polskiej „Zet” i ruch zetowy (1886–1996)*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Werschler, I. (1984). *Tadeusz Hołowko. Życie i działalność. Z dziejów obozu belwederskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Competing interests: The author declares that he has no competing interests.